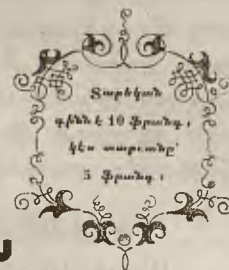

ԵՌՌՌՌՍ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 16.

1862

Ե. ՀԱՏԱՐ

Միախառնեալ նախանգագ գերիները :

(Շարունակութիւնն):

Եւ ու ճերմակ գերիներէն զատ, Կարմիր գերիներ ալ կային: Ինչպէս ծանօթ է, Եւրոպացիք Նոր Երկրին բնակիչներն իբրեւ գերի կը գործածէին: Նոյն ժամանակուան բարբարոսական ու պատերազմասէր զգածմանց համաձայն, Հնդիկներու գերութիւնն իբրեւ բնական բան մը կը համարուէր: Կարմրամորթները չէ թէ միայն իրենց հայրենեաց մէջ արտաքոյ կարգի խիստ գերութեան մէջ կը պահուէին, այլ նոյն իսկ իբրեւ գերի Եւրոպա կը խաւրուէին: Քրիստափոր Կոլումբոս 500 Հնդիկ Սեւիլեա խաւրեց ծախուելու համար: Թէպէտ Սպանիայի Իզապելլա Թագուհին 1501ին հրաման հանեց որ իր իշխանութեան տակ եղած եւրոպական երկիրներուն մէջ գերիներն ազատ թող արուին. բայց Սպանիացւոց արշաւանքներուն ու պատերազմներուն մէջ ձեռք բերուած գերիներուն չորսին մէկն իրեն կը վերապահէր: Միսիսիփիի ու Նոր Ֆունտանտի եզրները պտտող Սպանիացի բախտախնդիրներն աւելի մարդորսութիւն ընելու կը ջրաղէին, քան թէ գիտութեան օգուտ ընելու: Ասոնց օրինակին հետեւելով ուրիշ ազգերէ մարդիկ ալ թէ Ամերիկայի ու թէ Ափրիկէի ծով եզրները շարունակ անհանգիստ կ'ընէին: Հնդիկները զինուոր անոնց դէմ կը գնէին, որով գերեզմառք այնչափ մեծ յաջողութիւն չէին կրնար ունենալ. սակայն եւ այնպէս նոյն սովորութիւնն ամբողջ երկու դար տեւեց: Անգղիացիք ալ Սպանիացւոցմէ վար չէին մնար: Հնդկաց դէմ ըրած պատերազմներուն մէջ բռնուած գերիներն Արեւմտեան Հնդկաստան կը տանէին:

Գաղթականութեանց մէջ խոթուած գերիներուն գումարը ճիշդ որոշելը շատ դժուար է: Բայց եւ այնպէս զանազան հաշիւները միացընելով, հաւա-

նականագոյն կրնայ դուրսիլ որ Ափրիկէէն դաշնակցութեան երկիրները բերուած գերիները շուրջ 350,000 ըլլան: Մօտեւս հրատարակուած տեղեկութեան մը նայելով, 1754ին Հիւսիսային Ամերիկայի բնակչաց թիւը՝ 1.485,634 էր, որոնց մէջ 292,738 գերի կային: Աւելի դժուար է իւրաքանչիւր գաղթականութեանց մէջ գտնուած գերիներուն թիւը սահմանել: Ընդհանրապէս աս միայն կրնայ ըսուիլ որ ծխախոտ, բրինձ ու բամբակ յառաջ բերող հարաւային գաւառներուն մէջ գերիներն աւելի բազմաթիւ էին, քան թէ Հիւսիսային գաւառները: Մերիկէնտի, Վիրգինիայի ու Կարոլինայի գերիները բնակչաց չորս մասին երեքը կը կազմէին: Իսկ նոյն գերիներուն հայրենեաց տարբերութեան գալով, զանազան ցեղէ ու լեզուէ գերիներ կը գտնուէին, որոնք յառաջագոյն իրարու անհաշտ թշնամի եղած կ'ըլլային: Աս ցեղական զանազանութիւնը՝ որն որ գերեաց իրարու հետ միաբանելու մեծապէս արգելք կ'ըլլար, եւ իրենց ապստամբութեանց դիւրաւ նուաճուելուն շատ կ'օգնէր, նոյն իսկ երեսներնուն գոյնին ու նկարագրին վրայ ալ յայտնի կը տեսնուէր: Ոմանք թխաբոյն՝ աւելի կաւկասեան ցեղին նման երես ունէին, ոմանք պղնձագոյն՝ անշնորհք ու տգեղ կերպարանքով էին, ոմանք ալ գեղնագոյն էին, քթերնին տափակ ու կզակնին դուրս ցցուած: Վերջին ցեղն ամենէն զօրաւորը կը համարուէր, եւ մեկալ երկու ցեղերէն աւելի յարգի էր: Կրօնական բաժանման կողմանէ՝ մեծ մասը բարբարոս ու հեթանոս էին, բայց կային նաեւ խել մը մահմետականք ալ:

Գերի բռնելու գլխաւոր տեղը՝ Ափրիկէի ծով եզրներն էին: Աս դժբախտներուն մէկ մասը՝ պատերազմի մէջ բռնուած գերիներ կ'ըլլային եւ կամ չարագործներ ու պարտապաններ՝ զորոնք տեղացիք կամաւ գերեզմառներուն կը ծախէին. մէկ մասն ալ խաղաղութեամբ ապրող ժողովուրդներ էին, որոնք բռնի իրենց հայրենիքէն կը յափշտակուէին: Եւ թէպէտ իրենց մեծագոյն մասը գերութեան մէջ ծնած կ'ըլլար, բայց շատերուն զարհուրելի բան մը կ'երեւար օտար երկիր տարուիլը: Զիրենք տանելու համար փոքր դիւրաշարժ նաւեր կը գործածէին, ու

րոնց մէջ դժբախտները՝ ձեռուներն ու ոտուներն իրարու կապուած, թաց ու խոնաւ տեղեր վրայէ վրայ դիղուած կ'ըլլային, եւ հազիւ չմեռնելու չափ անպիտան կերակուր կ'ունենային. այնպէս որ անոնցմէ հազիւ կէսն որոշեալ տեղերը կրնային հասնիլ:

Բ. Գերեաց վրայ օրինաց կարգաւորութիւնները:

Մինչեւ 1641 գաղթականութեանց մէջ գերութիւնը քաղաքական օրինօք դեռ հաստատուած չէր, այլ լոկ իբրեւ սովորութեամբ մտած կը շարունակուէր: Առաջին անգամ քաղաքական օրինօք հաստատուիլը՝ վերջիչեալ տարին՝ Նոր Անգղիայի մէջ սկսաւ: Նոյն ժամանակները հրատարակուած օրէնքները՝ հետեւեալ որոշումը կը բովանդակէին: Մեր մէջը երբեք գերութիւն պիտի չըլլայ, նոյն իսկ պատերազմի մէջ բռնուած գերիներն ու իրենք զիրենք կամաւ ծախող կամ ուրիշէն ծախուող օտարականք՝ աստուածային օրէնքներէ սահմանուած ամէն ազատութիւնները պիտի վայելեն: Բայց սակայն օրէնքը գերութենէ չ'ազատեր զանոնք՝ զորոնք տէրութիւնն աս վիճակին դատապարտած է: Ինչպէս կը տեսնուի, աս կեղծաւորական օրէնքը չէ թէ միայն գերեաց գործածութիւնը չէր արգելուր, այլ նաեւ գերեվաձառութիւնն ալ թոյլ կու տար:

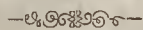
Վերգինիա՝ եթէ ոչ առաջին նահանգն եղաւ գերեաց գործածութիւնն օրինօք հաստատելու մէջ, գէթ կրնայ ըսուիլ որ հոն աս նկատմամբ դրուած օրէնքներն ամէն տեղերէն աւելի խիստ էին: Նոյն երկրին մէջ գերութեան սկսելէն հազիւ երեսուն տարի ետքը՝ սեւ ու ձերմակ ծնողքէ ծնած (mulâtre) այնչափ աղաք կային, որ խնդիր ելաւ թէ ասոնց հետ ինչպէս վարուելու է: Անգղիական օրինաց նայելով, հարազատ որդիք՝ հօր աստիճանը կամ վիճակը կ'ունենային, իսկ անհարազատներն ազատ կը համարուէին: Աս որոշումը՝ Վերգինիայի գաղթականներուն քմացը համաձայն չգալով, 1662ին նոր օրէնք մը հանեցին, որուն մէջ կ'որոշուէր որ անկէ ետքը զաւակները մօր աստիճանը կամ վիճակն ունենան: Անկէ ետքը տարի ետքը Վերգինիայի ժողովքը քրիստոնէութեան դարձող գերիներուն խնդիրն ալ լուծեց, սահմանելով որ մկրտութիւնը գերիներն ազատ չիկացուցաներ: Վերջէն զանազան անգամներէ աս օրէնքները յաւելուածներ ընդունեցան: 1682ին որոշուեցաւ որ գերիներուն զէնք կրելը, քրիստոնէի (այսինքն ձերմակի) մը դէմ՝ ձեռք վերցնելն արգելաւ է. ձեծի ատեն գերի մը մեռցընելը յանցանք չիսկսուիլ, վասն զի կ'ենթադրուի որ ոչ ոք իր ստացուածքը կամաւ ապականել կ'ուզէ: Եւ որովհետեւ փախստական գերեաց թիւն երթալով կը շատնար, 1692ին օրէնք մը դրուեցաւ, որն որ փախչող գերեաց տէրերուն իշխանութիւն կու տար անոնց ետեւէն իյնալու եւ բռնելու, ոստիկանութեան ալ պատուէր կու տար որ աս գործողութեան ատեն՝ բռնող

ներուն օգնեն: Գաղթականք աս ամէն կարգադրութիւններն իրենք իրենցմէ ըրած էին. բայց Անգղիայի թագաւորին հաւանութիւնն առնուլ պէտք էր: Ուստի նոյն օրէնքները քննութեան տակ ձգելէն ետքը, 1751ին Անգղիայի թագաւորին առջեւը ներկայացուցին: Թագաւորը հաւանութիւնը ղլացաւ. սակայն անոնք մտիկ չըրին, հապա վրան քանի մը նոր յօդուածներ աւելցընելով, գործադրութեան սկսան:

Նոյնպէս մէկալ դաւաճներուն մէջ ալ աս կաղապարին համաձայն՝ քիչ մ'աւելի խիստ կամ մեղմ օրէնքներ դրուեցան, որ նկատմամբ Հարաւային Արուլինա զամէնը խստութեամբ գերազանցեց: Հոն գերեվաձառութիւնն ամէն երկիրներէն աւելի սովորական եղած էր: Ափրիկէէն բերուած գերիները բաւական չըլլալով, մօտաւոր Հնդկի ցեղերուն դէմ մասնաւոր պատերազմ կը բանային, որպէս զի բռնուած գերիները կարող ըլլան ծախել: Տէրութիւնը նոյն դժբախտները խումբ խումբ Արեւմտեան Հնդկաստան կը խաւրէր, ուր շաքարօղով կը փոխանակուէին: Առաջին օրէնքը տրուեցաւ 1712ին, երբ որ Հարաւային Արուլինա՝ Հիւսիսային Արուլինայէն բաժնուելով, ինքնակաց գաղթականութիւն մը կազմեց: Նոյն օրինաց գրքին յառաջաբանն այսպէս կը սկսի. Որովհետեւ աս գաղթականութեան կալուածներն առանց գերեաց չեն կրնար մշակուիլ, եւ գերիները բիրտ ու վայրենի բնութիւն ունենալով, տէրութեան օրինաց ու սովորութեանց չեն կրնար յարմարիլ, որն որ բնակչաց ապահովութեան ու հանգստեան համար անհրաժեշտ կարեւոր է, կը սահմանենք որ ան ամէն Հնդկներն ու գերիները՝ որոնք հիմայ կամ վերջէն իբրեւ գերի կը ծախուին, իրենց սերնդով միշտ իբրեւ գերի սեպուին: Աս խիստ յառաջաբանին համաձայն են ետեւէն եկած յօդուածներն ալ: Ով որ առանց անցադրի գերոյ մը հանդիպէր, տուժիւք պարտական էր զանիկայ անմիջապէս բանտարկել, եւ եթէ կարելի է՝ նաեւ նոյն տեղը զինքը պատժել տալ: Գերեաց խրճիթները 15 օրը մէյ մը պիտի քննուէին, որպէս զի չըլլայ թէ գաղտուկ զէնք պահած կամ բան մը գողցած ըլլան: Ամենաթեթեւ գողութիւն ընող գերին՝ առաջին անգամ խստիւ պիտի ձաղկուէր, երկրորդ անգամ՝ ճակատը խարանով պիտի պրուէր եւ կամ ալկանջը պիտի կտրուէր, երրորդ անգամ՝ քիթը պիտի ձեղքուէր, իսկ չորրորդ անգամ՝ որ գողութիւն ընէր՝ պատիժը մահ էր: Գրեթէ միեւնոյն պատիժները սահմանուած էին փախստական գերիներուն ալ: Աս օրինաց գրքին մէկ յօդուածէն միայն կրնայ իմացուիլ թէ նոյնը շինողները մարդ են. Ով որ միայն արիւն թափելու ծարաւէն կամ բարկութենէն գերի մը սպաննէր, 50 սղեռլին պիտի տուժէր. իսկ եթէ գերին ուրիշ մէկուն ըլլար, սպաննողը՝ քաղաքին գանձին 25 սղեռլին, իսկ գերոյն տիրողը՝ անոր գինը պիտի հատուցանէր: Թէպէտ աս օրէնքները 1740ին ըստ արտաքին կերպարանաց քիչ մը մեղմացան, բայց ի-

րօք աւելի խտացան, այնպէս որ մինչեւ յօդուածներէն մէկուն մէջ կը սահմանուէր, թէ գերիները դատաստանի առջեւ իբրեւ բանաւոր արջառ պիտ'որ նկատուին: Տեաքը թող պիտի չտային որ իրենց գերիները վաճառականութիւն ընեն, կարգալ գրել սորվին ու քիչ մը ազնիւ նիւթէ զգեստ հագնին: Ոստիկանութեան սպասաւոր մը կարգաւորեալ հագուած գերի մը տեսնելու որ ըլլար, կրնար զգեստներն առնուլ: Գիտմամբ գերի մը մեռցընողին պատիժը՝ 700 սղեռլինի բարձրացուեցաւ. իսկ եթէ մէկը բարկութեան ժամանակ մեռցընելու ըլլար եւ կամ շատ խստութեամբ վարուէր, միայն 350 սղեռլին կը վճարէր: Բայց խարազանով ու գաւազանով ծեծելը, խիստ պատիժներուն կարգը չէր համարուէր:

Պիտի շարունակուի:

ՎԵՐԱԿԱՅԻՆՈՒԹՅԱՆ

Խոսակցայի համաձայն պատմութիւնը:

(Շարունակութիւն):

Ը.

Խոսակցայի մէջ՝ գաղղիական մեծ յեղափոխութեան ատենէն սկսեալ՝ պատահած դէպքերը:

Ս. Մ Ի Զ ՈՒՅ

1789—1815.

Հոս մտադրութիւններս քիչ մ'ալ Խոսակցայի ուրիշ կողմերը դարձրեցէք: — Վերակացուաց ժողովը քանի մը ամիսէ ի վեր կ'ուզէր՝ որ Գաղղիայի զօրութիւնը Հռոմայի քահանայապետին ու Նէապոլոյ թագաւորին զգալի ընէ: Պոնաբարդէն ինչպէս ըսինք՝ Վերին Խոսակցայի մէջ Ատիճէ գետին եղբրքը կամ դիժը 20 հազար զօրքով բռնած ապահովուցած ըլլալով, միանգամայն Մանդուայի պաշարման եւ Միլանի պահպանութեան համար որոշուած 15 հազար զօրքն ալ չտկարացընելով, (1796) Յունիս ամսոյն մէջ Օժրոյ զօրավարին հրամանին տակ զօրաց բաժին մը Բոյ գետն անցնիլ ու քահանայապետին երկրին մէջ Պոլոնեա քաղաքին վրայ քայլել տուաւ. նաեւ Վոպրա զօրավարին հրամանին տակ հինգ հազար զօրք ալ դէպ ի Մոտենայի երկիրը քալեցուց: Ասոր վրայ Նէապոլոյ կողմանէ Պոնաբարդէին պատգամաւորներ եկան՝ բարեկամութեան դաշինք խնդրելու: Պոնաբարդէ Նէապոլոյ վրայ քալել խոհեմութիւն չտեսնելով, միանգամայն վախճալով ալ որ Աւստրիացիք զինքը Ստորին Խոսակցայի մէջ ազատ գործելու չթողուն, յօժարութեամբ յանձն առաւ Նէապոլոյ հետ զինադադարի դաշն դնել. որուն համար միայն թէութիւն դրաւ՝ որ Նէապոլոյ նաւահանգիստները Գաղղիայի նաւերուն բայ ու ազատ ըլլան, Անգղիայի օգնութեան համար խաւրուած նաւերը ետ առնուին ու Աւստրիացոց բանակին համար արուած 2400 ձիաւոր զօրքը ետ կանչուի: Պոնաբարդէ աս դաշինքը

ստորագրելուն պէս՝ Բոյ գետն անցաւ, Յունիսի 19ին Մոտենա հասաւ եւ դէպ ի Պոլոնեա ճամբայ ելաւ: Հոն որ հասաւ, թէ նոյն տեղաց եւ թէ Ֆերրարայի պառագանւորներն իր առջին գալով՝ խնդրեցին որ իրենց երկիրները Գաղղիացոց պաշտպանութեան տակ ազատ հրաժարակէ: Պոնաբարդէ իրենց առժամանակեայ անկախութիւն տուաւ, խոստանալով որ խաղաղութեան դաշինք գրուելու ատեն՝ նոյնը քահանայապետին հաստատելու տայ: Անոնց աւելի ապահովութիւն մ'ալ տալու համար Այապապոնեան (Բոյ գետին առդիի կողման) անուամբ հասարակապետութիւն մը հաստատեց, որուն մասերը պիտի սեպուէին Պոլոնեա ու Ֆերրարա դաւառներէն զատ՝ Մոտենա ու Ռեճճիոյ ալ: Նոյն ատեն նաեւ Այապապոնեան (Բոյ գետին անդիի կողման) անուամբ ուրիշ հասարակապետութիւն մ'ալ հրատարակեց, որուն մէջ էին Լամբարտիայի ու Վենետիկի քանի մը մասերը:

Աս դէպքերն ու Գաղղիացոց զօրաց յաւաք քալելը Հռոմայի մէջ մեծ շփոթութիւն պատճառեցին: Ծերունի քահանայապետը Պիոս Զ. իր կարգինախնորհն հետ խորհուրդ ըրաւ ու Սպանիայի Ազարա գետապանը՝ իբրեւ միջնորդ՝ Պոնաբարդէին խաւրեց: Ազարա զՊոնաբարդէ Պոլոնեա գտնելով, խնդրեց որ Գաղղիայի զօրքերը քահանայապետին իշխանութեան վնաս բերելու հնաքներ չբանեցընեն: Պոնաբարդէ, որն որ Խոսակցայի ան կողմերուն գործքերը շուտով լմնցընել կը փութար, Ազարայի միջնորդութիւնն ընդունեցաւ. բայց պահանջեց որ նախ, Պոլոնեայի ու Ֆերրարայի կուսակալութիւններն ազատ ու անկախ մնան. երկրորդ, Անգլոնա Գաղղիայի պահապան դրուի. երրորդ, քահանայապետը Գաղղիացոց քահանակի միլիոն Ֆրանք տուգանք վճարէ. եւ չորրորդ, բանակին պիտոյից համար ցորեն կամ արմաիք ու եղ կամ միս տայ. ասիկց ի զատ նաեւ հարկը հատ ընտիր նկարներ կամ արձաններ Գաղղիայի պարգեւէ: Պատգամաւորը յանուն քահանայապետին աս պայմաններն ընդունեցաւ ու Պոնաբարդէ (Յունիս. 26) Հռոմայի երկրէն ելաւ Տոսկանա անցաւ: Հոն թէպէտ բարեկամութեամբ վարուեցաւ, բայց Լիվուոյ քաղաքը պահապան զօրք թողուց, միանգամայն քանի մը Գաղղիայի գործակալներ անուանեց, որ Անգղիայի, Աւստրիայի ու Ռուսիայի վերաբերող ինչքերը ժողովն առնեն: Այսպէս քանի մը օրուան մէջ Ստորին Խոսակցայ ամեն գործքերը կատարելէն ետքը՝ աճապարեց Մանդուա դարձաւ, ուր ինչպէս նաեւ Ատիճէ գետին դժին վրայ, Յունիսի վերջերը բոլոր իր զօրաց թիւը (ըստ Թիէրի) քառասունութերկու հազարի չափ ըլլալով, վերը պատմուած պատերազմներն ըրաւ ու Մանդուա տուաւ, որն որ ինչպէս գրեցինք, 1797ին սկիզբներն եղաւ:

Պոնաբարդէ Մանդուայի քով պատերազմը լմնցընէն, եւ Վոլմդէրին հետ դրած պայմաններուն գործադրութիւնը Սերիւրիէ զօրապետին յանձնէն ետքը, նորէն քահանայապետին երկրին վրայ քալեց. որովհետեւ առջի անգամ (1796. Յունիս.) ան կողմերն ըրած կարգաւորութիւնները հաստատ պահուած չէին: Շիտակ

Պոլոնեա գնաց, եւ հոն Գաղղիացի զօրաց ու Խաղիայի մէջ ժողոված զօրքերուն գլուխն անցած՝ սկսաւ դէպ ի Հռոմ յառաջ քալել: Քահանայապետական կառավարութիւնն աս գոյժն առածին պէս՝ ըստ կարի պատերազմի պատրաստութիւն տեսաւ: Քանի մը (7—8) հազար կանոնաւոր զօրք ու շատ մ'ալ գեղացիք Գոլն զօրապետին հրամանին տակ Գաղղիացւոց դէմ սկսան երթալ: Պոնաբարգէ (1797. Փետր. 4.) Սանիդ գետին քովէրը քահանայապետական զօրաց մէկ մասին յաղթելով՝ նոյն գետն անցաւ, Ֆաէնցա քաղաքն առաւ, եւ բոլոր երկրին մէջ ծանուցում ըրաւ որ Գաղղիացւոց միտքը՝ դիտալացիները ջարդել, կրօնի ու քահանայապետին դէմ պատերազմիլ չէ, հապա անոր քովն ըլլող չարամիտ խորհրդականները հեռացնել: Աս ծանուցումն ետքը Ֆաէնցայէն ելաւ, առանց հակառակութիւն կրելու՝ յառաջ գնաց, Ֆորէի, Չեղենա, Ռիմինի, Բեսսարոյ ու Սենեկալիա քաղաքներն առաւ: Աս միջոցիս Գոլն զօրապետը երեք հազար զօրքով Անգոնայի քով աղէկ դիրք մը բռնած, թշնամեաց գալուն կը սպասէր: Պոնաբարգէ հասաւ, աս զօրքը շրջապատեց, մեծ մասը գերի ըրաւ, բայց ամենուն ալ ազատութիւն տուաւ՝ իրենցմէ խոստում առնելով որ Գաղղիացւոց դէմ թշնամութիւն չընեն չպատերազմին: Ետքը յառաջ քալեց, Լորեդդոյի Ս. Աստուածածնայ համբաւաւոր տունը կողոպտեց, ու դէպ ի ներս յառաջելով՝ (Փետր. 13.) Գոլենդինոյ հասաւ: Պիոս Զ. հոն Պոնաբարգէին շուտ մը պատգամաւորներ խաւրեց՝ անոր հետ խաղաղութեան դաշն գնելու, որն որ հետեւեալ պայմաններով հաստատուեցաւ (Փետր. 19): Ա. Քահանայապետը մինչեւ ան ատեն Գաղղիայի դէմ ուրիշ տերութեանց հետ ըրած դաշնակցութիւններէն ետ կը կենայ, Գաղղիական հասարակապետութիւնը կը ծանշայ ու անոր հետ խաղաղութիւն ու բարեկամութիւն պահել կը խոստանայ: Բ. Հին ատեններէ վեր Գաղղիայի մէջ վրէժներն ու Աւինիոնի վրայ ունեցած իրաւունքէն կը հրաժարի: Գ. Պոլոնեայի Գերբարայի եւ Ռոմանայի երկիրներն Այսրպագոսեան հասարակապետութեան կը թողու: Դ. Անգոնա քաղաքն ու բերդը Գաղղիացւոց ձեռքը կը մնան մինչեւ ընդհանուր խաղաղութիւն հաստատուելու ժամանակը: Ե. Ռապինոյ ու Մաչերագա դքսութեանց երկիրները, զորոնք Գաղղիացիք բռնած էին, քահանայապետին ետ կը տրուին. բայց ինքն ալ ասոր դէմ Գաղղիացւոց 15 միլիոն ֆրանկ կը վճարէ: Զ. Պոլոնեայի զինադադարին ատենը խոստացուած գումարը կը վճարուի:

Աս դաշինքը հաստատուէն ետքը՝ Պոնաբարգէ վերին Խաղիա դարձաւ, ոսկից կ'ուզէր Աւստրիայի մայրաքաղաքին վրայ երթալ: Բայց Խաղիայէն ելելէն առաջ՝ հոն ըրած յաղթութիւններուն պտուղը չկորսնցնելու համար՝ քանի մը զգուշութիւններ ի գործ դրաւ: Սարդինիայի Կարոլոս Էմմանուէլ Դ. թագաւորին հետ (որուն հայրը վիկտոր Ամատեոս 1796. Հոկտ. 16ին մեռած էր,) դաշն դրաւ Գաղղիայի նիզակակից ըլլալու՝ թէ իրար պաշտպանելու եւ թէ որպիսի եւ իցէ թշնամոյ

դէմ պատերազմելու համար: — Նեպոլէոն տերութեան տկարութիւնը ծանշնալով՝ անոր միայն սպառնալիք ըրաւ՝ որ եթէ Գաղղիացւոց հետ դրած բարեկամութեան դաշինքը խախտելու փորձ մ'ընէ, հասարակապետութիւնն իրեն հետ ամէն խոտութեամբ վարուելու միջոցներ կը գտնէ: — Վենետիկի հասարակապետութիւնն ալ այլեւայլ հնարքներով ու խոստմունքներով հաւանեցնելու աշխատեցաւ, որ ալ Գաղղիայի նկատմամբ չէզոքութեան մէջ չլինայ, հապա մասնաւոր նիզակակցութեան ու բարեկամութեան դաշն գնէ: Բայց հոն իր ամէն ջանքը պարապ եղաւ. Վենետիցիք իրենց չէզոքութեան մէջ հաստատ մնացին: — Քահանայապետին երկրին մէջ Պոնաբարգէին հրամանաւոր քիչ մը Գաղղիացի զօրք մնաց վիկտոր զօրավարին տակ՝ մինչեւ որ Գոլենդինոյի դաշին համեմատ որոշուած գումարը վճարուի եւ ուրիշ խոստմունքն ամբողջ կատարուին: Այսպէս ալ Գոսկանայի ու Բարմայի հետ եղած կարգաւորութիւնները նորոգելով ու ամրացնելով, զօրքը յառաջ քալեցուց դէպ ի Աւստրիայի սահմանը, ուր Մարտի սկիզբները սկսաւ Կարոլոս արքիդքսին հրամանին տակ ըլլող Աւստրիացւոց բանակին դէմ պատերազմելու:

Պիոս Զարուհի:

~*~*~*~

ԱՌԵՐՏԲԱՐԱՆ

Յարար:

(Վերջ:)

Յայտնի է որ գաղթականութիւններէն Եւրոպա միայն անգործ կամ թուխ շաքար կու գայ, որն որ մալթ եւ աղտոտ գոյն ու կծող համ ունի: Միայն Գաղղիայի գաղթականութեանց մէջ, ինչպէս վերը յիշատակեցինք, կերպ մը նախապատրաստական դուռ կայ, որն որ Հոլանդիէ կամ Կապուէլ (կառով զտել, terrer) կը կոչուի, վասն զի շաքարի հիւթը կաղապարի մէջ լեցնելէն եւ սուր ծայրէն ծորելի մասը վազցնելէն ետքը, վրան կարգ մը թաց կառով կը ծածկեն: Շաքարը զտելու եւ ձերմկցնելու համար բուն Եւրոպայի մէջ շաքարի զտարաններ (Raffinerie) կան, ուր գաղթականութիւններէն եկած շաքարը կը մաքրեն ու կը ձերմկցնեն:

Շաքարը զտելու գլխաւոր նիւթերն են՝ Կրաջուր, Հաւկիթի ձերմկուց ու Եղան արիւն. իսկ ուրիշ կենդանեաց, զոր օրինակ որթու, ոչխարի, այծի եւ այլն արիւնն աւելի վնաս՝ քան թէ օգուտ կը պատճառէ, ինչու որ ասոնց արիւնը շատ պարարտ է: Հաւկիթի ձերմկուցը շաքարն ամենէն աղէկ կը մաքրէ, կը ձերմկցնէ ու կը պնդացնէ. բայց շատ սուղ գալուն՝ քիչ կը գործածուի: Ամենէն գործնականն է եղան արիւնով ու կրաջուրով զտելու եղանակը, որն որ հետեւեալ կերպով կ'ըլլայ:

Սեւ շաքարն եփելու սկսելէն յառաջ՝ պղնձե կաթսայի մը մէջ կը լեցնեն, վրան կրաջուր եւ քիչ մը եղան արիւն կը թափեն, երկու մաս շաքարին՝ մէկ մաս կրաջուր հաշուելով, որպէս զի շաքարին մէջ մնացած աղտոտութիւններն իրեն քաշէ: Անկէ ետքը բո-

լոր զանգուածը չափաւոր կրակի վրայ կ'եփեն, անգա-
գար խառնելով, որպէս զի չըլլայ թէ շաքարը կաթ-
սային յատակը կպչի ու այրի: Եռալու սկսած ժամանակը՝
մաղաասւոր աղտոտ մասուէնները կը սկսին վեր ելլել
ու կաթսային եղնները ժողվել, զորոնք զգուշութեամբ
մէկգի կ'առնուին: Աս մասուէնները ստորին տեսակ շա-
քար չինելու կը գործածուին: Եւ որովհետեւ շատ քիչ
անգամ կը պատահի ու մէկ անգամով շաքարն ըստ բաւ-
ականին մաքրուի ու ձերմկնայ, անոր համար վրան նո-
րէն քիչ մը կրաջուր ու եզան արիւն լեցընելու, եւ
երեսը ժողվուած աղտը՝ պարզուտով մը առնելու է:
Որչափ որ մաքուր ու ազնիւ շաքար ձեռք բերել կ'ու-
զուի, այնչափ անգամ աս գործողութիւնները կրկնելու
է: Որպէս զի շաքարն աղուոր ձերմակ ու կապուտակի
զարնող գոյն մ'առնու, պէտք է ապուրի գգալի մը չափ
պայծառ մանրած լեզակ 40 հոխայ ջրոյ հետ խառնել,
եւ շաքարին եռացած ժամանակը վրան լեցընել:

Աս ամէն գործողութիւններէն ետքը՝ զտած շա-
քարի զանգուածն ուրիշ կաթսայի մէջ կը լեցընեն, ու-
րուն տակի ծակերը թաց լաթով կը գոցեն, եւ շաքարը
պնդանալու սկսելէն քիչ մը ետքը ան ծակերը կը բա-
նան, որ չպնդալով հեղուկը կամաց կամաց դուրս ել-
լէ: Քսանուչորս ժամ աս վիճակին մէջ կենալէն ետքը՝
քամուած շաքարը, դարձեալ կաթսայի մէջ կը լեցընեն
ու ժամ մը զօրաւոր կրակի վրայ աղէկ մը եռացընելով,
պղնձէ զով կաթսաներու մէջ կը թափեն, եւ կէս կամ
մէկ ժամէ ետքը կաղապարներու մէջ կը լեցընեն, որոնք
յառաջուրէն շաքարախառն ջրոյ մէջ թաթխուած ու
քիչ մը կեցած պիտի ըլլան: Աս կաղապարներն այլեւ-
այլ մեծութեամբ, հասարակ չիպայեցուած հողէ կամ
երկաթէ ամաններ են, որոնք սուր ծայրերնուն վրայ ծակ
ունին, զորն որ կտաւէ կամ բրդէ թաց լաթով մը գո-
ցելէն ետքը՝ տաք ու օդ չբանող խցի մէջ երեք կարգ
վրայէ վրայ կը տեղաւորեն՝ ծայրերնին դէպ ի վեր դար-
ձուցած: Աղապարի մէջ լեցընելէն յառաջ շատ ան-
գամ ու աղէկ խառնելու եւ անանկ լեցընելու է: Անկէ
ետքը լեցուած կաղապարներն աւելի բարեխառն սենեակ
մի կը տանին եւ ամաններուն վերի գոց ծայրերը կը բա-
նան, որպէս զի շաքարը վազէ, որն որ քանի մ'օր կը
տեւէ: Ասոր վրայ ամաններուն խուփերն ու սենեկին
պատահանները կը բանան, որպէս զի աւելի պնդանան:
Քանի մ'օր ալ ասանկ թող տալէն ետքը՝ շաքարի
գլուխները կամ հատորները կաղապարներէն կը հանեն,
ու խողանակով մաքրելէն ետեւ՝ ձերմակ կամ կապոյտ
թղթերու մէջ փաթթելով վաճառքի կը հանեն:

Որչափ որ անգործ կամ թուխ շաքարը լաւ տեսակ
է, նոյնչափ ալ զտուածն աղէկ յատկութիւններ կ'ունե-
նայ, այսինքն պինդ ու ձերմակ կ'ըլլայ: Իսկ եթէ յու-
սացուած ձերմակութիւնն ու պնդութիւնը չ'ունենար,
վերը ըսուած գործողութիւնները նորէն կրկնելու է:

Աս կերպով ընդունուած շաքարը Զտեալ շաքար
(Raffinade) կ'ըսուի, որուն այլեւայլ տեսակներուն մէջ
ամենէն ընտիրն Արքայական կամ Գեղձանիկի շաքարն

ու Վանաշաքարն է: Ասոնք ալ Ազնիւ, Միջակ ազնիւ,
Հասարակ ու Ստորին տեսակներու կը բաժնուին:

Զտեալ շաքարէն կաթած շաքարը, որն որ մէջը
շատ պաղած շաքար կը բովանդակէ, վերը ըսուած եղա-
նակաւ դարձեալ կը զտեն ու Մեկէս ըսուած շաքարը կը
հանեն, որն որ առաջինէն նուազ ձերմակ է ու խոշոր
բիւրեղներ ունի: Գարձեալ աս շաքարին շաքարէն ալ
կոյտ (Lump) ըսուած շաքարը կը պատրաստեն, որն որ
առաջինէն նուազ մաքուր ու դեղնագոյն ձերմակ գոյն
ունի: Ասոր շաքարն ալ զտելով՝ Խորթ կամ Ալիւրի
ըսուած շաքարը կը հանեն, որն որ ձերմակ, դեղին ու
գորշ գոյնով կ'ըլլայ: Ասկէ վաղած շաքարը շատ թանձր
ըլլալուն ալ շաքար հանելու չիգործածուիր:

Զտեալ շաքարն ելած տեղերէն՝ կը զանազանեն:
Մենք հոս միայն վաճառականութեան մէջ յաճախ
գտնուող քանի մը երեւելի տեսակները կը յիշատա-
կենք: — Անգղիայի շաքարի զտարանները՝ մեծ քանա-
կութեամբ, ձերմակ, ընտիր ու անոյշ շաքար կը հանեն,
որուն միակ պակասութիւնն ան է՝ որ այնչափ կարծր
չ'ըլլար: Գլխաւոր զտարանները կը գտնուին Լանտոն,
Պրիսթլ, Լիվերմու, Հուլ, Էտիմպուրի եւ այլն: — Հոլան-
տական զտեալ շաքարը՝ թէպէտ անգղիականին պէս
ձերմակ չէ, բայց անկէ աւելի կարծր ու հատ հատ կ'ըլ-
լայ, եւ անոր համար տեղափոխութեան ու վաճառակա-
նութեան շատ յարմար է: Ամադերտամ ու Ռոդդերտամ
ամենէն շատ զտարաններ ունին: — Բեղգիայի մէջ
շաքարի գործարաններ ունեցող երեւելի քաղաքներն են,
Անվեր, Կանդ ու Պրիսթլ: Անվերի շաքարը լաւութեան
համար շատ հռչակաւոր է: — Գաղղիա շաքար զտելու
շատ գործարաններ կան. ամենէն աւելի կը գտնուին
Օրլէան, Նանդ, Ռուան, Հավը, Մարսէյլ, Պորտոյ, Լիլ,
Լիոն, Փարիզ ու Սերասպուր: Հոս զտուած շաքարը՝ Հո-
լանտայի ու Համպուրի շաքարներուն պէս կարծր ու ա-
ղէկ բիւրեղացած չըլլալուն համար դրսի երկիրներու
մէջ այնչափ չիծախուիր: — Համպուրի զտեալ շաքարն
իր լաւութեան, կարծրութեան ու մաքրութեան համար
շատ երեւելի եղած է, եւ անոր համար ամէն տեղ, մա-
նաւանդ Գերմանիա շատ կը փնտռուի: — Աւստրիայի
մէջ գլխաւորաբար Վիեննա, Թրիեստ, Ֆիումե, Կորիցիա
եւ լաւ շաքարը, գրեթէ բնակչաց պէտքը կը գոցէ:

Բ. Ո՛րակնդեղի շաքար:

Շաքարեղեգէն ետեւ շաքար հանելու գլխաւոր
նիւթը՝ ճակնդեղն (բանջարն) է, որն որ Եւրոպա շատ
կը գործածուի: Նաբոլէոնի ցամաքային դուրսեան կամ
պաշարման ժամանակը, գրեթէ բոլոր Եւրոպայի ցամաքն
օտար նաւերու գրցուած ըլլալով, դրսէն ամենեւին ան-
գործ շաքար չէր մտներ, ուստի աս պատճառաւ ճակն-
դեղէ շաքար հանելու արուեստն աւելի եւս ընդարձա-
կեցաւ ու կատարելագործեցաւ, այնպէս որ ներկայ ժա-
մանակ Եւրոպայի մէջ գործածուած շաքարին կէօր
ճակնդեղէ հանուած է: Աղէկ ճակնդեղը՝ հարիւրին
10—12 պաղած շաքար կ'ունենայ: — Ամենէն աղէկ

ու առատ շաքարի հիւթ ունեցող ճակնդեղը՝ Սիւ-
զիայինն է. անկէ ետքը կու գան գաղղիական դաշտայինն
ու Սիպերիայի դեղին ճակնդեղը: — Ասկէ շաքար հանե-
լու կերպը՝ շաքարեղեգէ հանելուն հետ նոյն է:

Ճակնդեղի շաքար՝ գլխաւորաբար Գաղղիա կը հա-
նեն, ուր 290 գործարանք ասոր կը զբաղին: Աւստրիայի
մէջ 100ի չափ ճակնդեղէ շաքար հանելու գործատուն-
ներ կան: Պրուշ գլխաւորաբար Մակտեպուրի ու Սի-
լեզիա գաւառներուն մէջ գրեթէ նոյնչափ գործատուն
ունի. Ռուսաստան, Բելգիա, Սաքսոնիա ալ ճակնդեղէ
շաքար հանելու շատ գործատուններ կը գտնուին:

Գ. Հացիի շաքար:

Այլեւայլ հացի ծառերուն մէջէն, որոնք ամէն
ալ քիչ շատ շաքարի հիւթ ունին, ամենէն յարմարը
Շաքարի Հացի ծառն է, զորն որ գլխաւորաբար Հիւսի-
սային Ամերիկայի Վերմոնդ, Բէնդլքի, Վիրգինիա, Նոր
Խորկ գաւառներուն մէջ շաքար հանելու կը գործա-
ծեն: Աս ծառը 50 ոտք բարձրութիւն կ'ունենայ:

Հացի ծառէն շաքար հանելու կերպը շատ պարզ
է: Փետրուարի մէջ՝ երբ ծառն ամէն ատենէն աւելի
հիւթ կ'ունենայ, ծառին բունին վրայ գետնէն $1\frac{1}{2}$ —2
ոտք բարձր $\frac{1}{2}$ մատ խորունկ երկու կամ երեք ծակ կը
բանան, ուսկից խողովակներու միջնորդութեամբ հիւթը
գրեթէ վեց շաքար մանրահատ տակը դուռած աման-
ներուն մէջ կը վաղէ. ծառ մը հասարակօրէն 35—40
հոնայ հիւթ կու տայ: Աս կերպով առնուած հիւթը՝
մեծ կաթսաներու մէջ կ'եփեն եւ այնչափ ժամանակ
կրակի վրայ կը թողուն, մինչեւ որ թանձր շաքար դառ-
նայ, զորն որ ետքէն կը քամեն ու երկու օր հանգարտ
կը թողուն: Ասկէ ետքը դարձեալ կ'եփեն՝ մինչեւ որ
հատ հատ ըլլայ: Աս աստիճանի հասնելէն ետքը՝ կու-
ղմներու մէջ կը լեցնեն, որոնց տակի ծակերէն՝ հեղա-
նելի մասը դուրս կը վաղէ: Աս եղանակաւ առնուած ան-
գործ շաքարը, մէկալ շաքարներուն պէս կը մաքրեն:

Աս երեք տեսակ շաքարներէն զատ՝ ուրիշ շաքար-
ներ ալ կան, որոնց երեւելիներն ասոնք են. Գ. ՆաշՏոյ
շաքար, որն որ գետնախնձորի ու ցորենի նաշի հէն (օս-
լայէն = Նէշասայէն) կը հանուի. բայց եղեգնաշաքարին
պէս անուշ ու պինդ չ'ըլլար: Ե. Խաղողի ու մեղրի շա-
քարը, որն որ խաղողէն ու մեղրէն ելածն է: Զ. Մանա-
նայի շաքարը, զորն որ հարաւային Եւրոպա ածող մա-
նանայի ծառին բերքէն կը հանեն: Մանանան ճերմակի
կամ գեղնի զարնող գիւրափշուր, մեղրի հոտով անոյշ
գոյացութիւն մըն է: Ասոր շաքարը ճերմակ գոյն ունի եւ
ջրոյ ու գինեոյ ոգւոյ մէջ եղեգնաշաքարէն աւելի դիւրաւ
կը հալի. բժշկականութեան մէջ իբրեւ ներգործութեան
դեղ, իսկ Գաղղիա չափաւ փայլեցնելու կը գործածեն:
Է. Վաթի շաքարն առաւելապէս Հելլետտիա ու Լիթուանի-
գիա կը շինուի, եւ մինակ բժշկականութեան մէջ կը գոր-
ծածուի, եղեգնաշաքարին պէս գիւրահալ ու անոյշ չէ:

ՔԱՆՍՈՒՄԱՐԱՅԵ

Մենալգ, կամ ցրուած ու անմաշկի մար:

Մենալգ սանդղներէն վար կ'իջնայ, դուրս ել-
լելու համար դուռը կը բանայ, նորէն կը գոցէ. կը տես-
նէ որ գիշերնոցը դեռ գլուխն է, հաղիւ երեսին մէկ
կողմն ածիլէր է, զանկապաններն ոտուքներուն վրայ ին-
կեր են, շապիկն ալ ունոցէն դուրս կախուեր է: Ճամբան
քալած ժամանակը մէկէն կուրծքը կամ երեսը սաստիկ
հարուած մը կ'ընդունի. ամենեւին հոգ չ'ընեն որ ինչ է,
մինչեւ որ աչուքները բանալով եւ արթննալով՝ ինք
զինքը կամ սայլի մը առջեւը եւ կամ գործավարի մը ու-
սին վրայ կրած տախտակի մը ետեւը կը գտնէ: Ճա-
կատ առ ճակատ կոյրի մը զարնուելով, երկուքն ալ
կռնրի վրայ գետինը կը փռուին: Շատ անգամ կը պա-
տահի որ իշխանի մը հետ ծամբուն վրայ գիմաց դիմաց
գալով, հաղիւ ինք իրեն կու գայ, եւ կը հարկադրի պա-
տին կաշիլ, որպէս զի ծամբայ բանայ: Աչքին առջեւ
ունեցած բանը՝ հոս կը փնտռէ հոն կը փնտռէ, ամե-
նայն ինչ տակնուվրայ կ'ընէ, կը պոռայ, կը բարկանայ,
ծառանքն ետեւէ ետեւ կը կանչէ: Սրահէ մը անցած
ատեն՝ կեղծամը ջահէն կը բռնուի, կախուած կը մնայ.
բոլոր ներկայ եղողները կը նային, կը սկսին ծիծաղիլ.
Մենալգ ալ անոնցմէ աւելի բարձր ձայնիւ կը ծիծաղի,
կը սկսի փնտռել թէ որուն կեղծամն ելած է:

Քաղաքը պարտած ատեն, բաւական քալելէն ետ-
քը՝ ծամբան կորսնցուցած կը կարծէ, կը շփոթի, անցող
զացողներուն կը հարցնէ թէ ուր կը գտնուի, անոնք
ճշգիւ իր փողոցին անունը կու տան, անմիջապէս տունը
կը մտնէ, բայց կարծելով որ սխալ տուն մտեր է՝ շուտ
մը դուրս կ'ելլէ: Իշխանի մը պալատէն ելած ատենը՝
դրան առջեւը կառք մը տեսնելով, իր կառքը կը կարծէ,
մէջը կը նստի. կառապանն ալ կարծելով որ մտնողը
տէրն է, կառքը կը քշէ՝ մինչեւ տան առջեւը կը բերէ:
Մենալգ կառքէն դուրս կ'ելլէ, գաւիթը կ'անցնի, սան-
դղներէն վեր կ'ելլէ, նախասենեակը կը մտնէ, բոլոր
խցերը կը պտրտի, ամէն բան իրեն հասարակ կ'երեւայ,
ամենեւին բան մը նոր չի գար. կը նստի, կը հանդի, ի-
բրեւ թէ իր տունն ըլլայ: Մէյ մ'ալ բուն տանտէրը կը
հասնի. մեր մարդը ոտք կ'ելլէ՝ զինքը կ'ընդունի, հետը
մեծ քաղաքավարութեամբ կը վարուի, աթոռ մը կը
հրամցնէ, կը խօսի, կը մտածէ, նորէն կը խօսի: Բուն
տանտէրը կը ձանձրանայ ու կը զարմանայ: Մենալգ ալ իրմէ
քիչ չի զարմանար. կը մտածէ թէ, հիւրն այցելութիւնը
չափ երկայն կ'ընէ. ամէն վայրկեան կը սպասէ որ ելլէ
երթաց: Վերջապէս տեսնելով որ երթալու խօսք չկայ,
անօթութիւն ալ զգալով, զհիւրն ընթրիքի կը հրաւի-
րէ: Անիկայ ալ չլինալով դիմանալ, կը սկսի ծիծաղիլ,
եւ այնպէս բարձրաձայն կը ծիծաղի, որ վերջապէս մեր
Պարոնը թմրութենէն կ'արթնայ: Անգամ մը եկեղեցի
մտնելով՝ դրան քովը կեցող կոյր մուրացիկը սին կը
կարծէ, բռնած սկաւառակն ալ օրհնած ջրոյ աման հա-
մարելով, ձեռքը մէջը կը խոթէ, ճակատը կը տանի. մէյ

մ'ալ կը լսէ որ սիւնը կը սկսի խօսիլ եւ իրեն համար ազօթքներ կ'ընէ։ Գէպ ի եկեղեցւոյն միջավայրը յառաջ կ'երթայ, հեռուէն բան մը կը տեսնէ, ծնկարան կը համարի, անմիջապէս բոլոր մարմնոյն ծանրութեամբը վրան ծռնկ կ'իջնայ. տակինը կը ծռի, տեղի կու տայ եւ պուռալու ձիգեր կ'ընէ։ Մենալը զարմացած կը մնայ, տեսնելով որ կարճահասակ մարդու մը սրունքներուն վրայ ծռնկ իջեր է, ուսերուն վրայ կռթներ եւ ձեռուքներովը քիթը բերանը բռնէր։ Ամչցած ետ կը քաշուի, ուրիշ տեղ մը կ'երթայ. ազօթք բնելու համար դրպանէն ազօթագիւղը կ'ուզէ հասնել. մէյ մ'ալ դրպանէն հողաթափ մը դուրս կ'ելլէ, զորն որ տնէն ելած ժամանակ ազօթագիւղը կարծելով՝ դրպանն էր խոթեր։ Եկեղեցիէն դուրս ելած ժամանակը, ծառայ մը ետեւէն կը վազէ եւ ծիծաղելով մը կը հարցնէ որ Ա. Ա. եպիսկոպոսին հողաթափը քովն է։ Մենալը ծոցի հողաթափը ցուցնելով, Ահաւասիկ, կ'ըսէ, քովս ունեցած բոլոր հողաթափս առ է։ Սակայն եւ այնպէս մէյ մը դուրս կ'անցնէր կը փնտռէ եւ եպիսկոպոսին հողաթափը դուրս կը հանէ։ Մենալը քիչ մը յառաջ անոր այցելութեան գացած ու հիւանդ եւ կրակարանին քով նստած դռնելով, անկէ հեռացած ժամանակ նոյն հողաթափը մէկտեղ առեր էր, կարծելով որ իր գետինն ինկած ձեռնոյն է առածը։

Խաղի ժամանակ քովն եղած բոլոր ստակը կը փորորնցնէ, եւ խաղը շարունակել ուզելով՝ քովն խուցը կ'երթայ, պահարանը կը բանայ, մէջէն արկղիկ մը կը հանէ, ուզածը կ'առնու. անկէ ետքը կարծելով որ արկղիկը նորէն տեղը դրեր է, պահարանը կ'ապրէ կ'ուզէ, բայց յանկարծակի պահարանին մէջէն հաջելու ձայն կը լսէ, կը բանայ, կը նայի որ արկղիկին տեղ՝ շուրջ մէջը փակեր է։ Ուրիշ անգամ մ'ալ տապալել կը խաղայ. խաղի ժամանակ ծարաւը կը բռնէ, ջուր կ'ուզէ, դաւաթը ձեռքը կ'առնու։ Խաղալու կարգն իրենն է։ Մէկ ձեռքը՝ տապեղուլունքի ամանը, մէկալ ձեռքն ալ ջրով լեցուած գաւաթը բռնէր է։ Ծարաւը սաստիկ ըլլալով, տապեղուլունքները կը կլլէ, իսկ ջրով լեցուն գաւաթը տապալիին մէջ այնպէս սաստկութեամբ կը թափէ՝ որ գիմացի խաղացողը բոլոր ջուր կը դարձնէ։ Հեղ մ'ալ նստով զբօսանքի գացած ատեն, ծոցէն ժամացոյցը կը հանէ կը նայի, եւ շուտ մը ձեռքինին ինչ եղած ըլլալը մոռնալով, իբրեւ աւելորդ բան՝ ջուրը կը նետէ։ Ինքն անձամբ երկայն նամակ մը կը գրէ, ստէպ ստէպ վրան աւաղ կը ցանէ, եւ ամէն անգամ աւաղը կաղամարին մէջ կը լեցնէ։ Երկրորդ նամակ մ'ալ կը գրէ։ Երկուքն ալ ըմբոսնելէն ետքը՝ վերնագիւղը գրած ժամանակ կը սխալի։ Ատենակալ կոմս մը աս նամակներէն մէկը կ'առնու, մէջը հետեւեալ տողերը կը կարդայ. Բարեկամ, թուղթս ընդունելուդ պէս՝ ինծի չոր խոտ խրկելու փութա . . . : Իսկ իր վարձակալը երկրորդ նամակը կ'ընդունի, կը բանայ, մէջը հետեւեալ խօսքերը կը կարդայ. Ամենապատիւ տէր, Ձեր բարձրութեան խրկած ամէն հրամանները հլու հպատակութեամբ ընդունեցայ . . . :

Մէկու մը բան կը հարցնէ. բայց անիկայ պատասխան չտուած՝ ինք կը ձգէ կ'երթայ։ Դամբան շուտ շուտ քալած ատեն՝ ճանչուորի մը կը հանդիպի, կը հարցնէ որ տունն ինչպէս են։ Անիկայ պատասխան կու տայ որ հայրը սաստիկ հիւանդ է. իսկ ինք՝ որ քալելը յառաջ կը տանէր, հեռուէն կը պուռայ Շատ ուրախ եմ։ Սեղանի վրայ դռնուած ատեն՝ հացերն անդալապէս իր սկաւառակին չորս կողմը կը ժողվին. իսկ քովիններուն հաց չիմար. նոյնպէս ուրիշներուն դանակներն ու պատառաքաղներն ալ իր քովը կը դիզուին։ Սեղանի ատեն կեւրակուր բաժնելու համար խոշոր դգալ մը հնարուած է. տսիկայ նոյն դգալը կ'առնու՝ պնակին մէջ կը խոթէ կը լեցնէ, բերանը կը տանի, եւ չիկրնար զարմանքը բռնել՝ որ ինչո՞ւ արգանակը բերնէն վար բոլոր զգեստներուն վրայ կը թափի։ Այլ լսես որ կը պուռայ, կը յանդիմանէ, ծառայի մը դէմ կը բարկանայ, եւ կը զարմանայ որ ծառան մէջտեղը չիդռնէր։ Ո՛ւր կընայ ըլլալ, կ'ըսէ. ի՞նչ կ'ընէ, ի՞նչ եղեր է. մէյ մ'ալ աչքիս չերեւայ, հիմակուրնէն զինքը կը վաճառէմ։ Քիչ մը ետքը կը հանի ծառան, որուն գոռոզութեամբ մը կը հարցնէ թէ ուստի կու գայ։ Ծառան պատասխան կու տայ թէ իր խրկած տեղէն կը դառնայ, եւ հրամայած գործքին վրայ մանրամասն սեղեկութիւններ կու տայ։ Շատ անգամ զինքն այնպիսի մէկու մը տեղ կը դնես, որն որ իբրեւ չէ. երբեմն ապուշ կը կարծես, վասն զի բան մը չիւնէր, ոչ ալ կը խօսի. երբեմն խենթի տեղ կը դնես, որովհետեւ ինք իրեն խօսելէն զատ, զանազան անձոնքի ու միմնասկան ձեւեր ու շարժումներ կ'ընէ. շատ անգամ ալ հպարտ ու անքաղաքավար մէկը կը համարիս զինքը, վասն զի իրեն բարեւ տուած ատենդ, առանց երեսդ նայելու՝ կ'անցնի կ'երթայ, կը նայի ալ նէ՝ բարեւդ չ'առնուր։ Ընկերութեան մը մէջ դռնուած ժամանակ՝ խօսուած նիւթին միտ չիդնէր։ Այլ մտածէ եւ միանգամայն կը խօսի. բայց քիչ անգամ՝ կը պատահի որ խօսածը՝ մտածածին հետ նոյն ըլլայ, անոր համար ալ խօսքերուն մէջ ամենեւին կապակցութիւն չիգտնուիր. ուր որ այս պէտք է ըսել, չէ կ'ըսէ, եւ երբ որ այս կ'ըսէ, հոն պէտք ես ես թաղաբել որ չէ ըսել կ'ուզէ։ Ամենէն աւելի խելքը դուրսն եղած ժամանակը՝ բերնէն ուրիշ բան չես կ'ընար լսել, բայց եթէ Այո, Սոսոսո, Գի, Ալէկ, Սոսոսո, Կարծես այո, Ո՛հ, Ե՛րբեք, եւ ուրիշ քանի մը միավանկ բառեր, որոնք եւ ոչ իսկ յարմար տեղերը դրուած կ'ըլլան։ Եւ ոչ ալ միտ կը գնէ թէ գիմացինն ո՞վ է։ Ծառային՝ Պարոն կ'ըսէ, իշխանին՝ Վերապատուելի պատուանունը կու տայ, իսկ քահանային՝ Ձեր բարձրութիւնը կ'ըսէ։ Ծերունի ու մեծարդ դատաւորի մը հետ կը դռնուի, որն որ պատահած գէպքի մը վրայ խօսք ընելով, կը հարցնէ թէ այնպէս է. իսկ Մենալը՝ Այո, օրիորդ, այնպէս է, կը պատասխանէ։ Պատարագ տեսած ժամանակ՝ եթէ պատարագիչը յանկարծ փռնդուայ, բարձրաձայն՝ Ասողջութիւն կը պուռայ։

Լապտիւնէր։

ԲԱՐՈՅԵԼՈՒԹՅՈՒՆ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

Հեղինէ այսպիսի մեծանշանական ու անշահատէր սիրոյ վրայ սաստիկ շարժած թոթովելով մը, Այո՛, պատասխանեց, կը խոստանամ որ եթէ երբեք ամուսնական վիճակի մէջ մտնելու խորհուրդ ունենամ, իր վրայ կը մտածեմ, բաւական որ ինքն ալ հիմակուան դիտաւորութեան մէջ հաստատուն մնացած ըլլայ: Բայց հիմայ տակաւին ես ալ չեմ գիտեր թէ նախաինամութիւնը վրաս ինչ խորհուրդ ունի:

Օրիորդն ան ատեն իմացաւ. Կարողութիւն վրայ նշմարած տիպութեան պատճառը, հասկըցաւ դարձեալ թէ ինչու համար այնչափ կը զգուշանար իրեն հետ առանձին գտնուելու, եւ աս զգուշաւորութիւնը՝ նոյն երիտասարդին վրայ ունեցած համարումը արտին մէջ աւելի եւս հաստատեց:

Ձեզի բաժնեւոր, կրկնեց Պր. Ռիշարտոյ, պէտք է որ մեր մէջը գաղտուկ մնան. եւ ոչ իսկ Ատէլ իմանալու է: Հիմայ ես Պր. Կարողութիւն նամակ կը գրեմ, որպէս զի զինքը հանդարտեցնեմ. որովհետեւ եւրէկ զրուցեց որ հանդիստ չ'ունենար, մինչեւ որ իմ բերնովս ձեզի ըրած առաջարկութեան ինչ հետեւանք ունենալը չ'իմանայ: Արդ՝ ինչպէս կ'ուզէր որ գրեմ:

Ըսէք իրեն որ շատ շնորհակալ եմ վրաս ունեցած զգածմանց վրայ, եւ կ'աղաչեմ որ նախաինամութեան թողութեան պիտի իրողութեան մը հոգը, որուն կատարումը տակաւին շատ երկայն ժամանակ կ'ապրտուի թիւն ունենալով, հիմակուրէն չեմ կրնար ուրիշ խոստում մը տալ իրեն նոյնին նկատմամբ, բայց եթէ աս՝ որ խեղճ որբ աղջկան մը վրայ ունեցած գութը միշտ միտքս պահեմ:

Միտքը լրած բաներէն վրդոված՝ Հեղինէ Մոնրոպէր սեպուհին ապարանքը դարձաւ. բայց քիչ մը ետքը աս վրդովումն ալ հանդարտեցաւ: Իրեն սովորութիւն ըրած էր՝ թէ տրտմական եւ թէ ուրախական դէպքով մը սիրտը վրդովելուն պէս, Աստուծոյ դիմել, որով շուտ մը դարձեալ իր խաղաղութիւնը կը գտներ:

Օրիորդը շատ կը վախնար որ Կարողութիւնը յարկը դառնալէն ետեւ՝ անոր եղբայրը նորէն յառաջունան ընթացքը չսկսի: Բայց անոր ճամբայ ելած օրուան իրիկունը Օրդանս իրեն իմացուց որ Եդուարդը նաւապետն ալ կանչուած է, եւ հարկաւ շուտ մը ճամբայ պիտ'որ ելլէ, որպէս զի իրեն տրտած նաւուն հրամանատարութիւնն առնուի:

Աս աւետիսն իրեն նոր քաջալերութիւն ու զօրութիւն տուաւ, եւ Աստուծոյ բարութեան աս նոր ցոյցին համար շնորհակալ եղաւ: Իրքը ալ նաւապետին պէս մարդու մը հետ միեւնոյն տան մէջ մնալն անկարելի էր: Ամենէն դժուարն ան էր որ չէր կրնար հոնկից ելլել առանց բուն պատճառը Մոնրոպէր տիկինը յայտնելու, որն որ իրեն համար խիստ անհաճոյ հետեւութիւններ կրնար ունենալ:

Եւ թէպէտ նոյն տիկինը ու Օրդանսին հետ մնալով ալ՝ բոլորովին ազատ չէր զանազան տհաճութիւններ ու վիշտեր կրելու վտանգէն, ինչպէս որ հասարակօրէն կը պատահէ՝ երբ որ մարդս իր կարծիքին հակառակ կարծեաց տէր եղողներու հետ ապրելու կը ստիպուի. բայց եւ այնպէս ապիկայ աչքին բան մը չէր երեւար, որովհետեւ տառապանաց դպրոցը սորված էր թէ աս թշուառ կենաց մէջ մարդու խաղաղութիւնը՝ աւելի համբերութեամբ վիշտ կրելու վրայ կը կայանայ, քան թէ ամենեւին հակառակութեան պատճառ չունենալով վրայ:

Քանի մ'որ վերջը դէպ ի Դուլըն ճամբայ ելաւ ան մարդը, որմէ Հեղինէ այնչափ կը վախնար, եւ մեծ զարմացմամբ տեսաւ որ, թէպէտ եւ անոր գաղափարները մօրն ու քրոջը գաղափարներուն համաձայն էին, սակայն եւ այնպէս նոյն երկու տիկնայք իրմէ բաժնուած ատեննին՝ այնպիսի ցաւ ու տրտմութիւն չ'իմացան, ինչպէս որ Կարողութիւն բաժնուած ժամանակին իմացած էին:

Գ Լ Ո Ւ Ս Ժ Ե

Քիչ մը յառաջ ըսինք որ Մոնրոպէր տիկինը Հեղինէին ընտանեաց վրայ տեղեկութիւն չուներ: Թէպէտ Պր. Ռիշարտոյէն իմացած էր որ Պելրիվ տիկինը ցաւէն ու տրտմութենէն մեռած եւ զՀեղինէ անօգնական թող տուած է. բայց չէր հարցուցած թէ ինչ է ան դժբախտութիւնը՝ որով այնպիսի ազնուական օրիորդ մը ստիպուած էր, իբրեւ դաստիարակ իր տունը մտնելու: Կարելի է աս հարցումն ընելու չէր համարձակել վախճալով որ ըսլայ թէ իր երջանկութիւնը վրդովէ, միտքը ձգելով որ նոյնպիսի դժբախտութիւն իրեն ալ օր մը կրնայ պատահիլ:

Ինչպէս որ է նէ, ոչ ինք եւ ոչ Օրդանս աս նկատմամբ Հեղինէին հարցում մ'ըրած էին, որուն վրայ որբ օրիորդը մեծապէս կ'ուրախանար, վասն զի կ'ուզէր բոլորովին անձանօթ մնալ: Նոյն պատճառին համար ալ միշտ կը ջանար ծածկել իր ազնուական տէն ըլլալը, ամէն առթիւ մէջ ամենապարզ քաղաքացոյ մը պէս վարուելով:

Իսկ սեպուհը՝ որն որ իր տխուր բնաւորութեամբը գրեթէ բոլոր ժամանակը սենեկին մէջ փակուած կը մնար, եւ ոչ առիթ ունեցեր էր Պելրիվ տիկինը թշուառութեանց վրայ խօսք մը լսելու: Այսու ամենայնիւ ինք եղաւ՝ որ զՀեղինէ ստիպեց իր գաղտնեաց մէկ մասը յայտնելու:

Իրիկուն մը նոյն սեպուհին իր սովորութեան դէմ սրահը տիկինն ընդ մնացած էր: Մոնրոպէր տիկինը Հեղինէին ըսաւ որ նախընթաց իրիկունը սկսած ընթերցումը յառաջ տանի: Օրիորդը հնազանդեցաւ. բայց շուտ մը հարկադրեցաւ կարդալ դադրեցնել, աշուրներէն վազած արցունքներուն պատճառաւ: Կարդացածը՝ Բերդա տիկինը մը վիշտերը կը նկարագրէր, որուն ամուսինը Ս. Երկիրը պատերազմելու գացած ատեն, անգութ ասպետ մը դղեակն ու ստացուածքը յափշտակած եւ զինքը սաստիկ չքաւորութեան մէջ ձգած էր:

Այսօր շատ դիւրագոյաց սիրտ մը ստացեր էր, ըսաւ տիկինը Հեղինէին՝ արհամարհական կերպով՝ մը: Եւ աս ըսելու ժամանակ մէջ մը սեպուհին երեսը նայեցաւ, իբրեւ թէ օրիորդին այլայլութեան մտադիր ընելու համար: Բայց սեպուհն այնպէս կը կենար՝ որ կարծես թէ ամենեւին բան մը չ'իտեսներ ու չ'լսեր: Տիկինը նորէն Հեղինէին դառնալով, Օրիորդ, ըսաւ, երբ որ կը հաճիր, մենք պատրաստ ենք մոտիկ ընելու:

Հեղինէ պատասխան չտուաւ: Իսկ սեպուհն իր անշարժութենէն ելելով, ինչպէս զինքը կը նեղէր, ըսաւ կնոջը: Կերելայ որ զգայուն սիրտ ունի: Մարդս միշտ իր արցունքներուն տէր չէ:

Կարծես թէ, պատասխանեց տիկինը, օրիորդն իր սեպուհին պատմութիւնը կը կարդայ:

Հարկ չկայ որ կարդացածն իր պատմութիւնն ըլլայ, կրկնեց սեպուհը: Կրնայ ըսլայ որ իրեն ծանօթներէն մէկը՝ մեր վէպին Բերդա տիկինը նման վիճակի մը մէջ գտնուած ըլլայ: Այնպէս չէ, օրիորդ:

— Հրամար էք, սեպուհ: Կարդացած պատմութիւնս՝ ինձի սիրելի եղող անձի մը գլուխն եկածներուն հետ շատ նմանութիւն ունի:

— Ո՛ր ծնած էք:

— Սիկիլիա:

— Իսկ ան ձեզի սիրելի եղող անձն ո՞վ է:

— Խեղճ մայրս:

Աս պատասխանին վրայ՝ սեպուհն ապշած դէմքով քիչ մը ատեն Հեղինէին նայեցաւ, եւ ետքը առանց խօսք մը զրուցելու՝ սրահէն ելաւ, սենեակը գնաց:

Հեղինէ զարմացմամբ անոր ետեւէն կը նայէր, այնպէս որ իսկ մը ժամանակ աշուրներն անոր ելած դրան վրայ սեւեռած մնացին: Իսկ տիկինը խոստութեամբ մը, Կարծես թէ, ըսաւ, առաջին անգամն է որ զսեպուհը կը տեսնէք: Բայց բաւական ժամանակ հետ կեցած ըլլալով, պէտք էր որ իր արտաքին կարգի վարմանց վարժած ըլլայիր:

Օրիորդն աշուրները վար իջնցուց Մոնրոպէր տիկինն ալ սկսաւ աղջկանը հետ խօսակցիլ, եւ այսպէսով իրիկունն ըստ սովորութեան անցաւ:

Նոյն շաբթուան մէջ, առտու մը՝ երբ որ Հեղինէ նախաճաշ ընելու համար վար իջնալու վրայ էր, ծառայ մ'եկաւ իրեն ըսաւ թէ տիկինը հետը խօսիլ կ'ուզէ:

Ամենեւին չկրնալով գուշակել թէ տիկինն իրեն հետ ինչ առանձին խօսելիք կրնայ ունենալ, Հեղինէ քիչ մը այլայլութեամբ անոր սենեակը գնաց:

Մոնրոպէր տիկինը զինքը բովը նստեցնելով, Շատ կը բաղձայի, օրիորդ, ըսաւ, որ զձեզ երկայն ատեն ըսով պահեմ: Բայց ամուսինս այնպէս կը համարի որ ալ Օրդանս կրնայ ինք իրմէ կտաւաբարուի եւ դաստիարակուհոյ կարողութիւնն չունի:

Աս խօսքը լսելով՝ խեղճ աղջիկը մեծ տրտմութեան մէջ ինկաւ, եւ չկրցաւ անմիջապէս պատասխան տալ:

Չեմ գիտեր, շարունակեց տիկինը, թէ արդեօք ըսածս իմացա՞ք: